

Kyrkan mitt i byn

**PÅ
VARJE
PLATS**

Innehåll

Kyrkan mitt i byn	3
Kyrkans placering	3
Förändringar i byggnadens utseende	4
Kyrkan och skolan	5
Bli en kyrkobyggnadsdetektiv	6
Gravar, samhällsstatus och synen på döden	7
Kyrkböckerna - källor till kunskap	8
Studera husförhörslängder	8
Exempel: Skurup - kyrkan mitt i byn	9
Genomförande	9
Introduktion vid kyrkan	9
Övning med tidsrepet	10
Kartan	10
Inuti kyrkan	10
Kyrkogårdsövningen	11
Mall till kyrkogårdsövningen	12
Kontaktuppgifter till projektgruppen	13

Kyrkan mitt i byn

Kyrkan är en byggnad som på många platser har en lång historia, och som samtidigt fortfarande brukas. Det är nästan svindlande att tänka sig att människor på 1100-talet, 1400-talet eller 1800-talet kan ha stått på samma golv som vi står på idag. Att människor som levde under den lite senare medeltiden, då kyrkorna valvslogs, betraktade samma kalkmålningar som i många kyrkor går att se än idag. Mycket har dock hänt genom åren, både med kyrkan som byggnad och med samhället runt omkring. Ta avstamp i ortens kyrka för att undersöka byutvecklingen och samhällets förändringar!

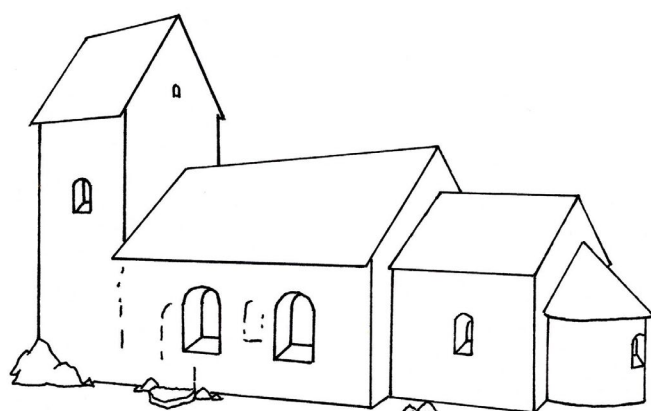
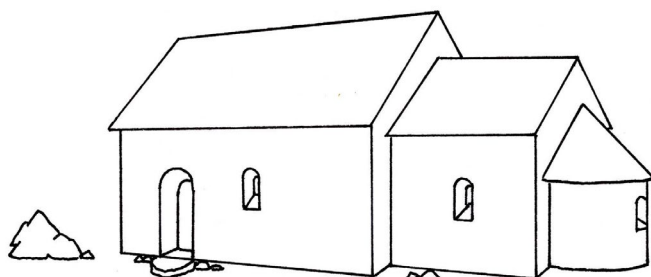
Kyrkans placering

En bra ingång till temat är att gemensamt med eleverna titta på var kyrkan på er ort är placerad. Hur ser platsen ut? I många byar och städer ligger kyrkan centralt, mitt i byn, och ofta på en höjd. Byn växte med kyrkan som centrum, men det är inte ovanligt att detta kom att förändras om det senare tillkom en järnvägsstation. Med stadsutvecklingen kring en järnvägsstation försköts vanligen samhällets centrum och nybyggnation koncentrerades till stationen istället för i närheten av kyrkan. Fundera kring var ert samhälles centrum är idag och var den äldsta bebyggelsen verkar finnas. Varför ser det ut som det gör? Även om centrum kan ha förskjutits bort från kyrkan, så vittnar ofta kyrkans placering om dess betydelse i samhället i äldre tider. Tillsammans med eleverna kan ni även se vår film [När järnvägen kom till Skurup](#), som finns på Skånes Arkivförbunds YouTube.

Många kyrkor är enligt gammal kristen tradition byggda med koret mot öst, vilket symboliserande tron på Kristi återkomst från öster på den yttersta dagen. Solen går upp i öster, och enligt tron är detta också riktningen mot paradiset. I många kor finns ett litet fönster för att släppa in ljuset från öster vid Kristi återkomst. Äldre medeltida kyrkor hade ingångar från norr och söder av långhuset. Långhuset är den del av kyrkan där församlingen stod, eller senare satt (kyrkbänkar infördes till stor del inte förrän slutet av medeltiden). Kvinnors sida var i norr, kallad Maria-sidan, och männens i söder. Vilken port man använde berodde alltså på kön. I kyrkan fanns ofta sidoaltare för Jungfru Maria i norr och ett för ett manligt helgon i söder. Det centrala altaret var placerat i koret, alltså vanligen i kyrkans östra del. Många kyrkor har med tiden byggts om så att huvudporten har hamnat i väst. Då går man i regel in i kyrkan genom ett vapenhus som utgör tornets nedersta del.

Förändringar i byggnadens utseende

Av betydelse är också byggnadens historia. När är kyrkan byggd? På vissa platser finns en kyrka från 1100-talet, men på andra platser har kyrkan byggts betydligt senare eller så har en gammal kyrka rivits och en ny har uppförts på samma plats eller i närheten. Kanske finns spår av en äldre kyrkas ruin i landskapet eller i en nyare kyrkas grund? För att få hjälp med information kring kyrkan kan man vända sig direkt till kyrkan, till kommunen eller till hembygdsföreningen. Det går också jättebra att kontakta någon av oss i På Varje Plats projektgrupp. Vi kan hjälpa er att komma i kontakt med lokala föreningar och liknande resurser. För att bekanta sig med landskapet kan man också undersöka kommunens/ stadens/ ortens kulturmiljöunderlag. Dessa kan ge en överblick som man sedan kan använda sig av för att få förståelse för historiska skeenden på platsen och för att få idéer kring de resurser som finns i närområdet. Använd gärna handledningen Landskapet, ruinerna, spåren och kartorna för att läsa mer om hur ni kan arbeta med kyrkoruiner.

Vad har förändrats på kyrkan?

Använd gärna bilden till vänster och låt eleverna fundera över och diskutera vad som har förändrats på kyrkan. Är det något som tillkommit? Eller annat som försvunnit?

Se övningen "Bli en kyrkobyggnadsdetektiv" på sid 6.

Teckning föreställande en romansk kyrka samt med senare tillägg. Ritad av Johanna Nessow, Skånes Arkivförbund.

Kyrkan och skolan

Genom historien har kyrkan varit en symbol för kunskap och bildning, ofta med en central roll i utbildningen av barn och ungdomar. För att understryka kopplingen mellan utbildning, fostran och kyrkan, placerades skolbyggnader ofta i nära anslutning till kyrkor. Hur ser det ut på er ort? Finns det en äldre skolbyggnad i närheten av er kyrka? Var är er skola belägen i förhållande till kyrkan?

Om orten har eller har haft en gammal småskola i närheten av kyrkan kanske det går att komma i kontakt med en person som gick där och som kan berätta om hur det var att vara elev på den tiden. Skolan förr är ofta ett uppskattat tema bland eleverna och det finns mycket som de kan relatera till sin egen skolsituation. Vad har förändrats, vad fungerar ungefär på samma sätt än idag? Ta exempelvis hjälp av den lokala hembygdsföreningen för att undersöka om det finns någon som vill komma och berätta för eleverna. Om en äldre skolbyggnad finns kvar – låt om möjligt personen som ska berätta göra det på plats vid byggnaden. Ni kan även ta kontakt med Skånes Arkivförbund om ni vill låna en arkivväska på temat Skolan förr, som bland annat innehåller material som elever använde i undervisningen förr i tiden.

Maria Jiborn från Trelleborgs Museer, här klädd som en lärarinna, berättar under en aktivitetsdag för eleverna (årskurs F-3) om skolan förr. Foto: Tjörnarps sockengille.

Bli en kyrkobyggnadsdetektiv

Kyrkan som byggnad vittnar om hur församlingen och samhället växte och utvecklades. Låt eleverna vara kyrkobyggnadsdetektiver och undersöka hur kyrkan har förändrats! Detta är en övning som kan göras inledningsvis för att ge eleverna tid att verkligen fundera och titta på byggnaden, innan ni har fördjupat er och inhämtat fakta. Förbered genom att berätta hur och varför en kyrkobyggnad förändrades, t.ex. att den byggdes ut när församlingen växte, att dörrar och fönster kan ha flyttats etc. Instruera dem i att titta på kyrkans utvändiga detaljer, tak och väggar. Låt dem undersöka:

- Ser det ut som att olika delar av kyrkobyggnaden är byggda vid olika tider?
- Vilka delar verkar vara äldst? Varför?
- Vilka delar verkar ha tillkommit senare? Varför?
- Vilka spår av förändringar kan ni se, t.ex. att fönster har satts igen och flyttats, eller kanske gjorts större? Finns det en gammal trappa på söder- eller norrsidorna av kyrkans långhus, men inte längre några dörrar där? Ser detaljer runt tak, fönster eller dörrar olika ut på olika delar av byggnaden?
- Har kyrkan ett torn eller en fristående klockstapel på kyrkogården? Verkar tornet ha byggts samtidigt som resten av kyrkan?
- Tag med kompasser om ni har! I vilken riktning ligger kyrkans kor och absid?

Tag kontakt med kyrkan eller annan lokalhistorisk resurs för att få reda på mer om kyrkans historia. Se om det som ni kom fram till när ni gick igenom frågorna ovan stämmer överens med verkligheten.

Gravar, samhällsstatus och synen på döden

Begravningsplatser och kyrkogårdar kan säga mycket om samhället och den hierarki som har varit rådande under olika tider. De kan därför användas för att diskutera frågor som jämställdhet, samhällsstatus och förändringar i synen på dessa frågor över tid.

Hur har sociala skillnader visat sig i samband med en begravning? Under ca 1600–1800-tal hade man samlingsringning i kyrkan när någon skulle begravas. Detta kostade pengar, så de människor som var fattiga var tvungna att begravas på söndagar innan högmässan eftersom det då ändå ringdes i klockorna. När någon i församlingen dog ringdes s.k. själaringning i kyrkklockan. Ju högre status personen som avlidit hade, desto senare på dagen ringdes det i klockorna. När Gustav II Adolf dog 1632 ringde det i kyrkklockorna varje dag i ett år. För kriminella eller de personer som tagit sitt liv ringde man inte alls.

När man började begrava personer familjevis, började betydande personer visa sin rikedom genom att t.ex. ha höga staket runt sin gravplats så att inte djur skulle kunna beta där. Från ca 1930-talet börjar det bli mer jämlikt på begravningsplatserna. Standardiserade gravstenar placerades i "gravkvarter" – ingen skulle vara förmer än andra. 1958 införs bruket av minneslundar i Sverige. Detta gravskick grundar sig på tanken om allas likhet och anonymitet inför döden. 1888 blev det tillåtet med kremering i Sverige.

Norra sidan av kyrkogården ansågs som sämre än de andra. Detta utifrån den kristna tron att kyrkbyggnaden på den yttersta dagen kommer ramla åt norr, och de som ligger begravda där kommer att få svårt att ta sig upp ur sina gravar. Kriminella kunde begravas där, om de alls begravdes i vigd jord. Dessa människor ansågs ha förbrukat sin chans att komma till himlen.

På kyrkogården kunde det, och kan fortfarande, finnas specifika områden för bland annat muslimska gravplatser, områden för ortodoxa kristna eller romer, speciella sjömanskyrkogårdar eller barnkyrkogårdar.

Kyrkböckerna – källor till kunskap

Förr hade kyrkan en viktig plats i människornas liv. Församlingsborna deltog i kyrkans ceremonier och besökte gudstjänsterna om söndagarna. Prästen eller prosten var en självklar auktoritet i samhället och höll regelbundet förhör hemma hos församlingsborna, så kallade husförhör. Folkets kunskaper i innantilläsning, biblisk historia och katekesen kontrollerades. Efter varje förhör dokumenterade prästen detaljer om hushållen i husförhörslängder: vilka som bodde där, deras namn, yrken, födelseår samt deltagande och betyg i förhören.

Prästen dokumenterade även detaljer kring församlingens medlemmar i födelse- och dopböcker, in- och utflyttningslängder, lysnings- och vigselböcker samt död- och begravningsböcker. Kyrkböckerna finns idag bevarade hos Riksarkivet och mycket av det går att ta del av digitalt. Böckerna är värdefulla källor om man vill få kunskap om människor som levt på en viss plats, eller om man vill släktforska och söka efter sina rötter.

Studera husförhörslängder

Ta fram ett husförhör från er kyrkas församling och studera den tillsammans med era elever. Om ni behöver hjälp och stöd kan Skånes Arkivförbunds pedagog hjälpa er. Här nedan följer ett exempel med en husförhörslängd från Skurups församling.

Husförhörslängd från Skurups församling

På en sida ur husförhörslängden kan vi se vilka som bodde på Skurups hus nr 18 (som var Folkskolan). Här bodde folkskolläraren Anders Hammarlund (född 1854) med sin hustru Elisabeth (född 1857). De hade gift sig 1878 och fått fyra döttrar: Hildur (född 1879), Ellen (född 1880), Therese (född 1884) och Astrid (född 1890). Döttrarna Ellen och Astrid gick bort 1892, endast 12 och 2 år gamla.

I husförhörslängden står också vilket betyg familjemedlemmar fått under ett av husförhören.

Ni hittar husförhörslängden [här](#). Riksarkivet i Lund, Skurups kyrkoarkiv, husförhörslängd 1889-1897.

Exempel: Skurup – kyrkan mitt i byn

Tillsammans med Östergårdsskolan i Skurup genomförde vi en aktivitetsdag utifrån temat Kyrkan mitt i byn.

Tidsåtgång: cirka 1 timme (något längre om kyrkogårdsövningen får ta mer tid).

Antal vuxna: 2-3 (någon som berättar och någon som håller ordning på elever och trafiksäkerhet).

Årskurs: 2–3

Material: bildstöd, tidsrep, en kyrka med kyrkogård (i detta fall var den medeltida), karta från Fornsök som visar samhället och den gamla byn.

Genomförande

Introduktion vid kyrkan

Vi samlades vid kyrkan, med blickfång upp mot kyrkans ingång och tornet. Eleverna introducerades till kyrkogården som plats. En plats dit människor kommer för att minnas sina nära och kära som inte längre är här – en plats som är mycket betydelsefull för många. Innan aktiviteterna påbörjades, uppmanades eleverna att reflektera över vad man ska tänka på när man besöker en kyrkogård.

- Det är viktigt att röra sig lugnt på kyrkogården. Varför? För att visa respekt gentemot andra besökare som hedrar sina bortgångna släktingar och vänner.
- Det är också passande att tala med en vanlig eller låg röst och undvika att skrika av samma anledning som ovan.

Skurups kyrka

Skurups kyrka S:ta Maria är från 1100-talet. Av den gamla medeltida kyrkan återstår endast koret, absiden och delar av tornet. Då järnvägssamhället växte fram vid mitten av 1800-talet, krävdes en rymligare kyrka, varför det rektangulära långhuset byggdes om och försågs med nuvarande utbyggnader i norr och söder.

Fotograf okänd. Trelleborgs Museers samlingar, Digitalt Museum.

Övning med tidsrepet

Ett tidsrep användes för att ge eleverna en visuell uppfattning av historiska tidsperioder och underlätta jämförelser mellan dem. Varje centimeter på repet motsvarade ett år i historien. Eleverna uppmanades att först placera sin egen ålder på repet för att få en känsla av sin plats i historien. Eleverna fick sedan följa tidslinjen tillbaka i tiden för att nå den specifika perioden då kyrkan byggdes.

För att se hur tidsrepet användes kan ni kolla på filmen om [Höörs medeltida kyrka](#) på Skånes Arkivförbunds YouTube.

Kartan

En karta användes för att illustrera kyrkans betydelse och dess geografiska position för eleverna. Som tidigare nämnts är kyrkans placering symbolisk och bygger på tron om Kristi återkomst från öster på den yttersta dagen. Men kyrkans riktning mot öster var också betydelsefull då den fungerade som en användbar referenspunkt för att orientera sig efter väderstrecken. Genom att förstå kyrkans position i förhållande till öster kunde kyrkan användas som en praktisk kompass för att navigera.

Inuti kyrkan

Väl inne i kyrkan berättade en av pedagogerna att flickor satt i norr, och pojkar i söder. Eleverna uppmanades att fundera över varför det kan ha varit så.

- Hur kan samhällets normer och värderingar under 1600-talet ha påverkat var och hur församlingsmedlemmar stod/satt?
- Vad kan placering och närhet till prästen och det heliga ha symboliserat?
- Vem fick sitta längre fram och vem längre bak?
- Hur ser sittplatsernas ordning och betydelse ut i dagens kyrkor jämfört med tidigare perioder?

Kyrkan under 1600-talet

Mot slutet av medeltiden och i anslutning till reformationen infördes bänkar för församlingen att sitta på. Under 1600-talet var sittplatsernas placering i kyrkan mycket betydelsefulla och speglade samhällets strukturer och maktrelationer.

Prästens position var central och betydelsefull, stående i predikstolen – en upphöjd plats som symboliserade auktoritet och andligt ledarskap. Denna plats var länken mellan församlingen och den heligaste delen av kyrkan, framme i koret. Att sitta i bänkarna längst fram, nära det heligaste, var symboliskt viktigt, då det inte bara visade på en stark religiös hängivenhet utan även en stark koppling till maktens centrum under 1600-talet.

Kyrkogårdsövningen

Inför denna övning höll elevernas lärare en förberedande lektion om olika yrken. Under lektionen fick eleverna diskutera vilka yrken deras föräldrar eller andra släktingar har, samt vad man gör inom dessa yrken. Dessutom fick de reflektera över sina egna drömyrken och vad de själva skulle vilja arbeta med och varför.

På kyrkogården tilldelades eleverna uppgiften att identifiera olika yrkesbenämningar som var skrivna på gravstenarna. Eleverna delades in i grupper om 2–3 för att noggrant undersöka gravstenarna. När de identifierat ett yrke dokumenterade eleverna det på den blankett de hade tillhandahållits, se mallen på nästa sida.

Eleverna fick möjlighet att studera olika typer av gravstenar, både enklare varianter och de mer imponerande och påkostade. De uppmanades att reflektera över eventuella skillnader i yrkesangivelserna på de olika gravstenarna.

Efter att ha hittat minst fem olika yrken, fick eleverna i uppgift att söka efter gravar tillhörande kvinnor och undersöka vilka yrkesbeteckningar som fanns där. Eleverna fick uppmaningen att reflektera över eventuella skillnader gentemot yrkesangivelserna på mäns gravstenar.

När eleverna åter samlades i klassrummet fick de redovisa vilka yrken de identifierat. Därefter användes följande diskussionsfrågor:

- Stämmer något av yrkena överens med de nutida yrken som eleverna hade diskuterat under den förberedande lektionen?
- Fanns det yrken som de inte kände igen eller visste vad det var?
- Vilka yrken verkar ha varit vanliga och vad kan ha varit skälet till det?
- Observerades det något speciellt yrke på de mest påkostade eller största gravstenarna? Varför tror ni att dessa personer fick sådana imponerande gravstenar?
- Angavs det något yrke för kvinnor? Om så var fallet, vilket yrke var det? Om det inte fanns yrkesangivelser på kvinnornas gravstenar, vad kan då vara anledningen till detta?

På följande sida finns en mall ni kan ge till eleverna när de går runt och undersöker vad det står på gravstenarna:

Mall till kyrkogårdsövningen

UPPGIFT 1: Gå lugnt på kyrkogården och försök hitta 5 olika yrken på gravstenarna. Skriv de yrken ni hittar på raderna:

1. _____
2. _____
3. _____
4. _____
5. _____

Verkar något yrke ha varit extra vanligt?

Vanliga yrken: _____

UPPGIFT 2: Gå till någon gravsten som ser extra stor eller fin ut. Står det något yrke på den? Vilket?

UPPGIFT 3: Leta efter gravar där kvinnor har begravts.

Står kvinnans yrke? Vilket är yrket i så fall? Finns det någon gravsten där kvinnas namn står över mannens?

Kontaktuppgifter till projektgruppen

Kontaktuppgifterna som redovisas för respektive institution går till växel/kansli/reception eller liknande funktion. Uppge att ditt ärende rör projektet På Varje Plats och be att få komma i kontakt med arkivpedagog/museipedagog.

Skånes Arkivförbund

Porfyrvägen 19, 224 78 Lund

info@skanearkiv.se

<https://www.skanearkiv.se/>

Tel: 073-051 08 16

Regionmuseet Skåne

Stora Torg, Box 134, 291 22 Kristianstad

info@regionmuseet.se

<https://regionmuseet.se/>

Tel: 044-620 19 00

Trelleborgs Museer

Stortorget 1, 231 43 Trelleborg

trelleborgs.museer@trelleborg.se

<https://trelleborgsmuseer.se/>

Tel: 0410-73 30 50

Skånes hembygdsförbund

Industrigatan 5, 243 32 Höör

info@skaneshembygdsforbund.se

<https://www.hembygd.se/skane>

Tel: 046-15 80 70

Publicerad: 2024

SKÅNES
HEMBYGDS-
FÖRBUND

KULTURRÅDET

 Skånes Arkivförbund

TRELLEBORGS MUSEER